

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 02.12.20

ABC-bok

(_sjanger) Engelsk: “primer”. En “alfabetbok” for den første leseopplæringen. En pedagogisk skrevet bok som brukes i lese- og skriveopplæring for barn på skolen eller i hjemmet. Tradisjonelle ABC-bøker presenterer bokstav for bokstav gjennom boka og inneholder enkle, korte tekster. Det regnes som en milepæl innen et språk at den første ABC-boka publiseres (den første samiske ABC, den første baskiske ABC osv.).

Det som på engelsk kalles en “abecedary” er en bok “containing the letters of the alphabet and basic rules of spelling and grammar, used in Europe as a primer before the invention of the printing press. Early printed examples (sometimes in the form of a broadsheet) displayed the alphabet in uppercase and lowercase letters in both roman and gothic type, with separate lists of vowels, diphthongs, and consonants. By 1700, some ABC books included children’s rhymes. Synonymous with abecedarium (plural: abecedarii).” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

ABC-bøker er “lærebøker som er laget til bruk i den første leseopplæringa enten i skolen eller hjemmet, og som for tida etter godkjenningsordningen for lærebøker ble innført i 1889/1908 er godkjent (eller det er søkt om godkjenning) av offentlig myndighet til bruk i undervisning. Bøkene har ofte en tittel som viser at de er tenkt brukt i leseopplæringa, men leseopplæringselementet kommer tydeligst fram gjennom bokas progresjon. Det vil si at tekstene gjerne blir lengre og mer kompliserte utover i boka, og/eller boka er ordnet etter en leseopplæringsmetodikk. Denne metodikken synliggjøres ved at boka har øvelser knyttet til enkeltbokstaver, stavelser eller ord. I tillegg finner en ofte et forord eller – for de nyeste abc-bøkene vedkommende – en lærerveiledning som gjør greie for bokas leseopplæringsmetodikk. [...] For det første er abc-bøker bruksbøker, ofte billige og lite verdsatt, derfor ser en god del av dem ut til å være tapt. Dette gjelder ikke bare de eldste abc-bøkene. [...] Mange av abc-bøkene er anonyme, og noen er også uten årstall. Dette gjelder særlig de såkalte katekisme-abc-ene, hvor vi altså mangler helt sentrale bibliografiske opplysninger. Katekisme-abc-ene er nærmest identiske, selv om antallet stavelserøvinger og bilder kan variere noe. De er alle på 16 sider, og innholdet er temmelig nøyaktig det samme i den eldste av dem som kom ut i 1804 og i den yngste fra 1915: Fadervår, de tre troens artikler, de ti bud, dåpens- og

nattverdens sakrament, en bordbønn “før Maaltidet” og en “Efter Maaltidet”, en morgenbønn, en aftenbønn og til slutt “En nyttig Bøn for Smaa-Børn”. Det kan diskuteres om en skal regne dem som forskjellige bøker, eller varianter av samme bok.” (Dagrun Skjelbred i <http://www-bib.hive.no/tekster/hveskrift/rapport/2000-02/rapp2-2000-01.html>; lesedato 12.12.14)

Det er ofte noen ideologiske budskap som ligger til grunn for innholdet i teksten, og som dermed innarbeides i barnesjelene sammen med alfabet og skrift. Det kan f.eks. være at nasjonen er den viktigste referanserammen for mennesker, at å lyde og respektere foreldre, lærere og andre autoriteter er det viktigste for et barn eller at det beste er å være full av fantasi, kreativitet og livsglede. Gjennom alle tider har leseopplæringsbøkene blitt brukt til å skape føyelige undersåtter (Clemens Niederthal i Bohnsack og Foltin 1999 s. 43).

“I mai 1716 steg teolog og misjonær Thomas von Westen om bord i skipet “Kong Dan”, som var på vei mot Vadsø og Varanger. Med seg hadde han 384 eksemplarer av Luthers katekismer, 500 abc-er, 50 nytestamenter og 30 salmebøker.” (Dagbladet 11. juli 2008 s. 47) ABC-bøker ble brukt både til leseopplæring og misjonering.

Det går an å leke med innholdet og med sjangeren. Et tidlig eksempel på en ABC der det lekes visuelt med bokstavene, er Bertalls *ABC Trim: Fortryllet alfabet* (1861). (Bertall var et psevdonym for franskmannen Albert d’Arnoux.) Bildene i boka viser en sint munn som en A, månen som en C osv. (Gross 1994 s. 50)

Det har blitt utgitt tallrike morsomme, populærkulturelle ABC-bøker. Eksempler er Maggie Groening og Matt Groening og Maggie Groenings *Maggie Simpson’s Alphabet Book* (1991) og Sarah Albee og Tom Brannons *Elmo’s ABC Book (Sesame Street)* (2007). Disse er ment for bruk i hjemmene, ikke på skolen.

Kristin Roskiftes bildebok *28 rom og kjøkken: Historien om Alf og Beate* (2004) rommer hele alfabetet. “Alf og Beate bor i et kjempestort hus. Her er det rom for det meste! Bli med på omvisning så blir du kjent med Alf og Beate og huset deres. “28 rom og kjøkken” er en detaljrik og spennende billedbok som også fungerer som en ABC. [...] Hvert rom viser nye sider ved dem som bor der og er formet og innredet etter den bokstaven de begynner på. Alf og Beate har både altan, basseng og campingvogn. De har nymalt rom og quickstep-rom og tomrom. [...] De som nettopp har lært å lese kan bruke boka som en ABC og en lete- og finne-bok. Og alle aldre kan glede seg over en original kunstbok.” (<https://www.cappelendamm.no/>; lesedato 06.11.14)

I Lone Kruse og Peter M. Jensens *En litt tullerusk ABC* (på norsk 2005) er tekstene surrealistiske. For hver bokstav følger en tekst der mange av ordene begynner på den bokstaven: “A a Avisbudet var allergisk mot nesten alt. [...] D d Dykkerne danset disko på den dypfrosne dammen [...]”. Dansken Erik Trigger Olesen har gitt

ut bildeboka *Rimfiskeremser: Fiskenes ABC* (2004). Underlige fisker “snor seg” gjennom alfabetet, f.eks. en cigarfisk, fru Nilfisk og en posefisk.

“*Superhero ABC* [2008]: Bob McLeod is the brilliant mind behind this excellent work that includes all twenty six letters and a superhero for each one. From Astro Man to The Zinger, no super power is left untouched here. Danger Man does daring deeds every day while Ms. Incredible has the ability to become invisible in an instant. Respectable illustrations add just the right amount of whimsy and fun while the text will surely provide entertainment and education to a wide range of new readers.” (<http://childrensbooksguide.com/alphabet>; lesedato 27.08.15)

Nhu Dieps *Lille Ting spiser ABC* (2011) handler om ei lita jente som “spiser” hele alfabetet (and, brie, ...). “Lille Ting har asiatiske trekk, og i “Lille Ting spiser” [ABC står etter overskriften på bokomslaget] har Diep fått med seg de mest eksotiske retter. And, brie, chili, dumpling, erter, fennikel osv. Etter hvert også ål og østers, tran og sushi. Det er noe ertent ved det, en faenivolsk humor, som også speiles i illustrasjonene av grådige Lille Ting. De er naivistisk rene, ikke for detaljrike, holdt i primærfarger, og et blikkfang for de aller minste. “Lille Ting spiser” er skrevet på enkle rim.” (<http://www.dagbladet.no/2011/02/07/kultur/litteratur/anmeldelser/litteraturanmeldelser/bok/15323555/>; lesedato 27.11.14)

Kathy Dank-McGee m.fl. har gitt ut en kunst- og ABC-bok for barn med tittelen *The Art of Seeing Art: A, B & See* (2014). Det er én bokstav for hvert oppslag med vakre kunstbilder. På første side står det “I see in front of me something that starts with the letter Aa” ved et bilde av den nederlandske 1600-tallsmaleren Balthasar van der Ast – på neste side står det “Aa is for apple”.

Andre eksempler:

Walter Crane: *The Absurd ABC* (1876)

Fannie E. Ostrander: *Grandma's A.B.C. Book* (1897)

Carolyn Wells: *Merry Christmas ABC* (1900)

Carolyn S. Hodgman: *A.B.C. Book of Birds* (1910)

Flora Barrie White: *Peter Pan's ABC* (1913)

Dixie Willson: *A Circus ABC* (1924)

Tom Lamb: *Jolly Kid Alphabet* (1930)

Walt Disney m.fl.: *A Mickey Mouse ABC Story* (1936)

Jean de Brunhoff: *ABC of Babar* (1936)

Jack Townend: *A Railway ABC* (1942)

Suse MacDonald: *Alphabatics* (1992)

Scott Gustafson: *Alphabet Soup: A Feast of Letters* (1996)

Stephen T. Johnson: *Alphabet City* (1996) – fotografier av former fra bygninger, hager m.m. som ligner bokstaver

Patricia Mullins: *V for vanishing: An Alphabet of Endangered Animals* (1997)

Wayne Lynch: *Arctic Alphabet: Exploring the North from A to Z* (1999)

Mordicai Gerstein: *The Absolutely Awful Alphabet* (2001) – bokstavene har grønne tenner, rekker tunge osv.

Barbara Bottner og Michael Emberly: *An Annoying ABC* (2011) – hver bokstav (eller person) gjør noe slemt mot neste bokstav/person

“Egil Johansson reported a survey of a Swedish rural parish in the 1720s, whose 600 families owned ‘around 400 ABC-books, 650 to 750 Catechisms, more than 1,100 psalters, 29 Bibles, and about 200 other religious books’.” (Towheed, Crone og Halsey 2011 s. 163)

“På en tid da det var vanskelig om trykksaker, og trykkeomkostningene var relativt høye, var det rimelig at forfattere av lærebøker tok sikte på å gi “all nødtørftig kundskap” i en og samme bok. Enkelte av de ABC-bøker som ble utgitt på 1500- og 1600-tallet var bygd opp med et slikt siktepunkt. I en engelsk ABC [...] heter det f.eks. “He that hath this book only, needeth to buy no others” [...] I tillegg til det vanlige ABC-innholdet, var den forsynt med litt aritmetikk, historie, skriveøvinger, bønner, salmer og katekisme. De fleste ABC-er gav imidlertid uttrykk for en noe mer begrenset oppfatning av hva som var “nødtørftig” kunnskap. På første side stod alfabetet, på andre side stavelser, på tredje side gikk man så over til Fadervår, som ble etterfulgt av de ti bud og andre deler av Luthers katekisme.” (Bjørndal 1967 s. 13-14)

“Den første ABC-typen kom til Danmark-Norge fra Tyskland og ble kalt “Fibel”. Den stolte hanen som gjerne er avbildet på ABC-enes omslagsside, og som undertiden er blitt ABC-enes og pedagogenes symbol, kan sannsynligvis også føre sin “stamtavle” tilbake til Tyskland på 1500-tallet [...]. På grunn av den slitasje som ABC-bøkene ble utsatt for av skitne små barnefinger, ble det nærliggende å klebe bladene på trebrett som nedentil endte i et handtak. Det var dette som ble kalt ABC-brett eller Fibelbrett. – Man antar ellers at ABC-brettet er blitt brukt lenge før

boktrykkerkunsten ble oppfunnet, kanskje helt tilbake til oldtiden” (Bjørndal 1967 s. 14).

En undersjanger av ABC-boka var katekisme-ABC-boka. “Den eldste bevarte norske abc-boka, *Forsøg til En ny ABC-Bog* fra 1777, ble skrevet av Christian Schultz. Schultz var lærer ved Ihlen skole i Trondhjem, det er nesten alt vi vet om ham. Dette var ei lita bok på 32 sider, hovedsakelig med gotisk skrift. (Bare på én side er latinske bokstaver brukt.) Det spesielle ved denne boka er at det *ikke* er en katekismus-abc, men ei bok med verdslig innhold. [...] 31 av de 39 abc-bøkene som kom ut før 1850, er ikke katekisme-abc-er. [...] Når først katekisme-abc-ene kom [etter 1850], holdt de seg lenge. Det skyldtes nok både konservatisme blant bøndene, den sterke pietistiske tradisjon og hjemmenes viktige rolle i den tidlige leseopplæringen. Etter hvert ble bøkene utsatt for stadig sterkere kritikk, særlig fra lærerne. De sa at det tunge religiøse stoffet appellerte lite til barnets fantasi og innlevelse. Dessuten mente noen at det var en vanhelligelse av Guds ord å bruke det som middel til stave- og leseøvelser.” (Eidsvåg 2007 s. 154-155)

“Oplysningstiden fjernede det religiøse præg, og abc’en blev til begynderbogen i læsning. Siden har skiftende læseindlæringsmetoder præget abc’en. I den moderne abc spiller billedstoffet en stor rolle. Hanen blev benyttet fra begyndelsen af 1500-t., hvor den tyske pædagog V. Ickelsamer udviklede en lydmetode i læse-undervisning og hukommelseslære. Den er fortolket som et symbol på årvågenhed og flid. Nyere forskning peger på hanen som et hukommelsestegn for apostlen Peters hane, der skulle minde børnene om ikke at glemme løftet til Jesus, men huske på deres børnelærdom. De ældste bevarede danske abc-er er fra 1591 (plattysk), 1634 (latin) og 1649 (dansk). Fra nyere tid er den kendteste Claus Eskildsens *Ole Bole ABC* fra 1927, illustreret af Storm P. I vore dage optræder abc’en, læsebog og arbejdshæfte, ofte integreret: Bogstavtræning indgår i meningsfulde helheder, rim og historier.” (<http://www.denstoredanske.dk/>; lesedato 01.02.16)

“Bland utgivarna till dessa böcker märkes många lärda män: professorer, präster, lektorer, seminarierektorer o. a. Det dröjde rätt länge, innan någon folkskollärare vågade sig på uppgiften, och det är först på en 1854 tryckt Ny ABC-bok för småbarnsskolor och hemmet som man finner ett kvinnligt författarnamn, Beata Maria Ahlgren, lärarinna vid Malmö småbarnsskola. [...] Det ansågs i allmänhet långt fram på 1800-talet – och på åtskilliga håll allt fortfarande – vara hemmets sak att bibringa barnen läskonstens första grunder. En hel del abc-böcker anges därför också vara avsedda till tjänst för hemmen, och därom vittnar också sådana boktitlar som *Hemskolan*, *För mina barn*, *Mors hjälp*, *Lasses ABC-bok* och *Lillans ABC*. Vanligen är böckerna tillägnade “barnen” eller “barn och ungdom”, men ofta tillfogas en närmare bestämning t. ex. *flitiga barn*, *små flitiga och snälla barn*, *små gossar*, *små flickor*, *ståndspersoners barn*, *allmogens* eller *fleres barn*. En alldeles särskild läsekrets avser *Den metodistiska abc-boken*, *abc-boken för Frimurarebarnhuset i Stockholm* samt “ABC-bok till tjänst för fattiga

barn i Carlstad”.” (Hjalmar Berg i *Svensk lärartidning* i 1933; her sitert fra <http://runeberg.org/svlartid/1933/1070.html>; lesedato 27.01.16)

“Det stora flertalet har såsom titel enbart ABC-bok, Läsebok eller Läse- och lärobok. För att visa att man följde med sin tid, tillades ej sällan Ny eller Nyaste. Men det förekommer också många andra titlar, såsom Den lille läromästaren, Enfaldig stafningslära föreställd i frågor och svar, Allmänna ABC-boken nödtorftligen förbättrad, Det gyldene Alphabetet och Alla glada barns ABC. För att boken skulle bli mera lockande, framhålles stundom i själva titeln, att man sökt göra inlärandet nöjsamt, t. ex. ABC på lek, Den roliga ABC-boken, Läsning för öfning och nöje, och en välkänd abc-bok har satt som motto: Att lära läsa utan tårar.” (Hjalmar Berg sitert fra <http://runeberg.org/svlartid/1933/1070.html>; lesedato 27.01.16)

“En särskild grupp för sig utgör de böcker, som utarbetats enkom för prinsar och prinsessor. Den äldsta av dem är Barnabok Hans Kongl. Höghet Kron Prinsen i underdånighet tillägnad af Samfundet Pro Fide et Christianismo, utgiven till tjänst för dåvarande kronprinsen Gustav, sedermera Gustav IV Adolf, då han skulle lära sig läsa. Den har en synnerligen förnämlig utstyrelse med fina koppargravyrer och vackert tryck.” (Hjalmar Berg sitert fra <http://runeberg.org/svlartid/1933/1070.html>; lesedato 27.01.16)

Den russiske dikteren Leo Tolstoj skrev ABC-bøker for russiske bondebarn, beregnet for skolen ved hans gods Jasnaja Poljana. “[H]is concern for the education of the young, which soon revived when his own children came along, remained with him for the rest of his life, as frequent references to it in letters and in his diary indicate. For example, in 1872 he published his first ABC Book, in which, he said, he had put more work and love than in anything else he had done. It contained a complete curriculum for beginning pupils. There are sections on reading and writing, with drawings, exercises, and various typographical devices to aid in spelling and pronunciation; there are also sections on natural sciences and arithmetic. He realized the importance of effective examples and exercises, and his selections are original and often reveal rare artistic taste. The frame of reference is restricted by the limitations of the students and their daily lives. “From the natural sciences,” he wrote a friend, “I did not choose what may be found in books or anything that I by chance knew or what appeared to me necessary to know, but only that which was clear and beautiful, and when it seemed to me insufficiently clear and beautiful, I tried to express it in my own way.” Several of the stories used as examples in the ABC Book are entirely Tolstoy’s own; others are drawn from various folk sources.” (Ernest J. Simmons i <http://www.ourcivilisation.com/smartboard/shop/smmnsej/tolstoy/chap4.htm>; lesedato 03.02.16)

Tolstojs første ABC-bok var “based upon pedagogical theories that Tolstoy had developed and put into practice in his village school [and] was designed, as he said, for the teacher who loved both his calling and his pupils. The work firmly eschews

useless or erudite knowledge, or facts beyond the comprehension or experience of beginners. For the chief significance of teaching, he maintained, was not in the assimilation of a known quantity of information, but in awakening in students an interest in knowledge. Tolstoy was sadly disappointed at the reception of the ABC Book, in which he had deliberately tried to avoid extremes in his theorizing. However, the innovations infuriated pedagogues, and a deluge of sharp, even vicious, reviews resulted. The reviewers charged that the work was an attack on accepted methods of instruction, that he had opposed to a pedagogical system of reason one of faith, to a system of science one of instinct and imagination, and to a system of conviction and ideas one of moral principles. Stubbornly he turned once again to teaching peasant children in his district, in order to demonstrate the methods he advocated in his ABC Book.” (Ernest J. Simmons i <http://www.ourcivilisation.com/smartboard/shop/smmnsej/tolstoy/chap4.htm>; lesedato 03.02.16)

“ABC” brukes også i boktitler på verk som tar for seg en prosess eller arbeidsmåte, mange faser og lignende. Eksempler på dette er Kate Kartveit og Tom Fangel: *Tv-journalistikkens ABC: Metoder, bildeforståelse og fortellerteknikk* (2006) og Amal Adens *ABC i integrering: 111 gode råd om hvordan alle kan bli fullverdige borgere i det norske samfunnet* (2009). Trine Amalie Sjøvold ga i 2013 ut *ABC om trykkoker: Kokebok for båtfolk og andre folk i farta*.

Tyskeren Curt Rostens bok *Nasjonalsosialismens ABC* (1933; på tysk) var et propagandaverk som bl.a. lovpriste tyske kvinner som koner og mødre.

“An abecedarian, as the name implies, is a poem guided by the alphabet. In this ancient poetical form, each line or stanza of the poem begins with the first letter of the alphabet, followed by the next letter and so on. The earliest examples are found in Hebrew religious poetry. As a form, abecedarians were frequently used in the sacred writings of many ancient civilizations. Psalm 119 in the King James Version of the Bible is one of the best-known of these, consisting of 22 eight-line stanzas – one for each letter of the Hebrew alphabet. Another famous early example is An ABC by medieval English writer Geoffrey Chaucer. This translation of a French prayer features 23 eight-line stanzas that follow the alphabet, leaving out the letters J, U, V and W. Today, abecedarians are most commonly written as word games and memory aids for children. Some of the most fun versions of these – even for adults – are *Dr. Seuss’s ABC* by Dr. Seuss (Theodore Geisel) and *The Gashlycrumb Tinies* by Edward Gorey. One of my favourite couplets from *The Gashlycrumb Tinies* is the following:

M is for Maud who was swept out to sea

N is for Neville who died of ennui”

(Sheila Singhal i <http://elephantaday.blogspot.no/2012/06/elephant-no-250-abece-darian.html>; lesedato 04.01.13) Den tyske barokkdikteren Quirinus Kuhlmann skrev mange “ABC-dikt” (Szyrocki 1968 s. 160).

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>